

EKSTRAVAGANTNA SAMOUBOJSTVA?*

Slike starenja, patnje i odluka o okončanju života

Marko Stamenković¹

Uvod

Tijekom čitave povijesti samoubojstvo je bilo i ostalo izrazito problematično pitanje za čovječanstvo, i to ne samo u smislu osobne patnje, nego još više kao stvar od javne važnosti. Danas, kada je ta pojava dosegla još neviđenu i uvelike političku dimenziju u svome širenju svijetom, treba ozbiljnije razmotriti vezu između globalizma samoubojstva i njegova razornog društvenog okvira. Psihijatri smatraju da tom aktualnom pitanju valja pristupiti kroz preventivne strategije sustava javnog zdravstva, usmjerene na potencijalne žrtve samouništenja. Norman Sartorius jedan je od njih. On kaže sljedeće:

“Samoubojstvo i njegove posljedice globalan su problem koji će vjerojatno postati još važniji u budućnosti, i to iz niza razloga: od promjena demografske strukture i sve veće prisutnosti kroničnih psihičkih i fizičkih poremećaja do povećanja konzumacije alkohola i drugih supstanci koje su rizične za samoubojstvo, kao i zbog brojnih oblika društvenog razdora, što dovodi do smanjenja izvora podrške u trenucima stresa i do destruktivne anomalije.” (Sartorius 2009: v)

¹ Marko Stamenković (1977.) kustos je i povjesničar umjetnosti, rođen i školovan u Srbiji. Od 2011. živi u Belgiji, gdje radi doktorsko istraživanje na Sveučilištu u Ghentu (Odsjek za filozofiju i znanost o moralu). Član je Međunarodnog udruženja kustosa suvremene umjetnosti (International Association of Curators of Contemporary Art – IKT). Njegove kustoske aktivnosti započinju 2001. godine, s prvom stručnom praksom u New Yorku u razdoblju koje se poklopilo s događajima 11. rujna (rujan – listopad 2001.). Njegova doktorska disertacija nosi naslov *Suicide Cultures. Theories and Practices of Radical Withdrawal. A Transnational Cultural and Media Paradigm (2001– 2011)*.

Za razliku od toga, neki borci za ljudska prava protive se isključivim pristupima samoubojstvu nužno regulacijskom prevencijom: oni tvrde kako je “samoubojstvo fantastična mogućnost za čovjeka da se povuče iz situacije koja je nepodnošljiva.”²

Ove dvije ekstremne pozicije samo potvrđuju da je pitanje samoubojstva oduvijek bilo predmet rasprave *par excellence*. Problem samoubojstva popraćen je različitošću stajališta koja neprestano privlači pozornost javnosti i izaziva žestoke javne debate. Osobito je tijekom 20. stoljeća provokativno pitanje potpomognutog samoubojstva i eutanazije dobilo na važnosti, dodatno povećavajući taj pluralizam, naročito nakon “prijelomnog događaja” 1984. godine, kada je Nizozemska postala prva zapadna zemlja koja je zakonski odobrila neke oblike potpomognutog samoubojstva i eutanazije zahvaljujući odluci tamošnjeg Vrhovnog suda da ih dopusti u pionirskom slučaju Schoonheim.³ U tom pogledu, beskonačne javne debate u nekim dijelovima razvijenoga svijeta su etičkog, pravnog i institucionalnog karaktera, budući da preispituju moralni, administrativni i politički status potpomognutog samoubojstva i eutanazije na veoma intenzivan, medijski eksponiran i – što je itekako važno – kontroverzan način. Danas, kada je samoubojstvo doseglo još neviđenu razinu raširenosti i učestalosti širom svijeta, brojni oblici društvenog razdora iskristalizirali su se u nešto što bi se moglo nazvati *globalizmom samoubojstva* u 21. stoljeću. Ipak, globalne dimenzije samoubojstva ne treba smatrati samorazumljivima samo zbog njegove planetarne raširenosti, nego prije zbog činjenice da je samoubojstvo postalo vidljivije (odnosno *očito*, u doslovnom smislu riječi), dosegovši još neviđenu razinu javne prisutnosti zahvaljujući svim dostupnim suvremenim medijskim formatima. Ono nije postalo samo još jedna informacija koja nam je dostupna posredstvom televizije ili interneta, nego

² Ludwig Minelli, “The Suicide Tourist”, *PBS Frontline*, 2. ožujka 2009., transkript na internetu (posljednji posjet: rujan 2012.), <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/suicidetourist/etc/script.html>.

³ Jonathon T. Smies, “The Legalization of Euthanasia in the Netherlands”, *Gonzaga Journal of International Law* 7 (2003. - 2004.), dostupno na: <http://www.gonzagajil.org/> (posljednji pristup: rujan 2012.). Vidi također: Craig Paterson, *Assisted Suicide and Euthanasia. A Natural Law Ethics Approach* (London: Ashgate, 2008.).

više od toga: vizualna informacija materijalizirana u slikama kojima je cilj društvena i politička transformacija u određenim dijelovima svijeta.

I

Suicide Tourist (Samoubilački turizam) naslov je dokumentarca kanadskog redatelja Johna Zaritskyja, koji je prvi put prikazan 1997. na kanadskoj televiziji (CTV), a nakon toga i u raznim medijima širom svijeta. Samo godinu dana kasnije prikazan je u Britaniji s drugačijim naslovom (*Right to Die?* [Pravo na umiranje] 2008), dok je publika u SAD-u svjedočila njegovoj premijeri 2010. godine.⁴ Otada je dostupna i njegova internetska verzija na kanalima kao što je YouTube, i upravo ondje sam ga i ja vidio, najprije početkom 2010. godine, a zatim ponovo 2012. i 2013.⁵

Film je uglavnom sniman u Velikoj Britaniji, ali i u Švicarskoj, zemlji poznatoj po takozvanom “samoubilačkom turizmu”. Ta neobična praksa legalizirana je u toj zemlji krajem devedesetih godina prošlog stoljeća, kada je švicarski odvjetnik Ludwig A. Minelli osnovao u Zürichu medicinsku grupu Dignitas.

Priča se kreće oko osobe koja je odlučila umrijeti u zakonito potpomognutom samoubojstvu. U tom smislu želio bih na samom početku ovog članka istaknuti jednu važnu pojedinost: bio je to prvi film koji je javno prikazao potpomognuto samoubojstvo na televiziji. Govori o 59-godišnjem umirovljenom sveučilišnom profesoru Craigu Ewertu, podrijetlom iz Chicaga i nastanjenom u Velikoj Britaniji, i o njegovoj obitelji. U središtu pozornosti je njihova odluka da iskoriste priliku koju pruža švicarski zakon, koji dopušta potpomognuto samoubojstvo

⁴ Thomas Moore, “Death Was His Logical Choice”, *Sky News* (10. prosinca 2008.), <http://news.sky.com/story/655023/death-was-his-logical-choice> (posljednji pristup: siječanj 2013.). Vidi također: “Sky Television screens the suicide of a 59 year old Motor Neurone disease sufferer Craig Ewert”, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?gl=BE&v=fo-CPTavccsc> (posljednji pristup: siječanj 2013.).

⁵ *The Suicide Tourist*, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=9mde-km-ZIek> (posljednji pristup: studeni 2012.).

uporabom kemijskih tvari kao što je natrijev pentobarbital. Oni su smatrali da je to jedina opcija kojom će okončati patnju kojoj je Craig (a posredno i njegova obitelj) bio izložen nakon što su mu dijagnosticirali ALS (amiotrofičnu lateralnu sklerozu), poremećaj motornih neurona koji se često naziva i Lou Gehrigovom bolešću.⁶

Film je preuzeo naslov iz pogrđnog rječnika koji koriste pripadnici i simpatizeri švicarske desnice, među kojima glavnu ulogu igraju dvije društveno konzervativne političke stranke (Evngelička narodna stranka Švicarske i Federalna demokratska unija),⁷ koje su u lokalnom kontekstu poznate po svome stajalištu protiv “pomoći u samoubojstvu za strance, koju osuđuju kao samoubilački turizam” (njem. *Sterbetourismus*). Njihova kritika postupno je rasla tijekom godina u borbi protiv ove sve popularnije prakse, koju je švicarska država ipak ozakonila. Primanje stranih građana u švicarske klinike u kojima je moguće zakonito odlučiti o potpomognutom okončanju života uobičajena je praksa još pod početka četrdesetih godina prošlog stoljeća. Prema ciriškim lokalnim vlastima, “oko 200 osoba godišnje počini samoubojstvo u Zürichu, uključujući mnoge strane posjetitelje. To je u Švicarskoj zakonito od 1941. godine, pod uvjetom da izvršitelj nije liječnik i da nije osobno zainteresiran za smrt dotične osobe. Pomoć se može pružiti samo na pasivan način, kao što je nabava kemijske supstance. Aktivna potpora – pomaganje osobi da uzme supstancu ili njezino ubrizgavanje – nije dopuštena.”⁸

Jedna od najvažnijih činjenica u tom pogledu jest ta da se “u skladu sa švicarskim zakonom o potpomognutom samoubojstvu ova praksa dopušta pod važnim uvjetom da osobe koje pomažu pri eutanaziji nisu motivirane osobnim interesom” (PBS, internetsko izdanje). U

⁶ “The Suicide Tourist”, *PBS Frontline*. Ibid.

⁷ Vidi, na primjer: “European Protestants Collaborate on Common Euthanasia Position”, <http://www.christianpost.com/news/european-protestants-collaborate-on-common-euthanasia-position-34933/#xMrCfAHzWLeUFFcy.99> (posljednji pristup: listopad 2012.).

⁸ BBC News, “Switzerland: Zurich votes to keep assisted suicide” (15. svibnja 2011.), <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-13405376> (posljednji pristup: listopad 2012.). Vidi također: CMF, “‘Suicide tourism’ gets public backing in Switzerland – but what for British laws?” (16. svibnja 2011.), <http://www.cmfblog.org.uk/2011/05/16/suicide-tourism-gets-public-backing-in-switzerland-but-what-for-british-laws/> (posljednji pristup: listopad 2012.).

svezi s time vrijedi napomenuti da je švicarska vlada nedavno reagirala nametanjem strožih ograničenja za one vrste slučajeva u kojima švicarski liječnici mogu odobriti samoubojstvo, uglavnom ih ograničavajući na osobe u posljednjem stadiju neizlječive bolesti koje smatraju da je njihov život postao nepodnošljiv (PBS, internetsko izdanje).

S druge strane, vlada je ozbiljno shvatila prigovore protiv prakse dobrovoljne eutanazije koji dolaze iz redova desnice. Nedavno organizirani referendum jasno je pokazao da mišljenje građana Züricha nije jednodušno po tom pitanju. Prema izvješćima lokalnih medija, rezultati referenduma pokazali su da većina glasača u Zürichu odbacuje prijedlog da se zabrane potpomognuto samoubojstvo i samoubilački turizam, budući da se “oko 85% sveukupnog broja od 278 tisuća glasača usprotivilo zabrani potpomognutog samoubojstva, a 78% se suprotstavilo prijedlogu da bude zabranjen za strance” (BBC, internetsko izdanje). Ipak, javno mnijenje u tom gradu i dalje je podijeljeno: “Tako ankete pokazuju da je većina Švicaraca za potpomognuto samoubojstvo, također se vidi da su mnogi protiv onoga što je postalo poznato kao samoubilački turizam” (BBC, internetsko izdanje).

Te i druge relevantne činjenice, prošle i sadašnje, predstavljaju pravni, politički i medijski okvir za nastanak filma *The Suicide Tourist* u dokumentarnom formatu krajem prvog desetljeća 21. stoljeća. Što u tom filmu izlazi na vidjelo? Glas nevidljivog pripovjedača američku televizijsku premijeru predstavlja na sljedeći način: “To je priča o borbi za život i o odlučivanju kada ćemo umrijeti. Je li to izbor koji bi svatko trebao imati? O tome govori film oskarovca Johna Zaritskyja, prikaz posljednjih dana jednog čovjeka i osobno istraživanje jednog od najkontroverznijih pitanja današnjice” (PBS, internetsko izdanje). O kojem je “najkontroverznijem pitanju današnjice” riječ postaje nam postupno jasno dok promatramo prve kadrove filma. Više ne čujemo pripovjedača, nego glavnog protagonista – samog Craiga Ewerta – koji nam počinje otkrivati pojedinosti intimne priče svog života, bolje rečeno svojih posljednjih dana. Od tog trenutka gledatelj se sve

bolje upoznaje s načinom na koji jedna osoba doživljava blisku smrt, i to ne putem medija, nego iz svoje vlastite, veoma osobne perspektive. Tako Ewert kaže:

“Ja umirem. Nema smisla pokušavati poreći tu činjenicu, kao ni moje uvjerenje da je kraj mog dugog putovanja kroz život prilično blizu. Zanimljivo je da otkrivam kako se osjećam vrlo slično onome kako su se morali osjećati doseljenici u Ameriku u devetnaestom stoljeću. Ne mogu ostati tu gdje jesam i krećem na putovanje prema određitu o kojem sam čuo samo vrlo neizvjesne glasine”. (usp. Ewert 2010, PBS, internetsko izdanje)

Čujemo njegov slabašni glas, isprekidan mučnim ritmom njegova disanja – što su prvi znaci da osoba koja izgovara te riječi nije dobro. Ali osim što ga čujemo, mi također nešto *vidimo*. Film započinje prizorom stambene zgrade, snimljene odozdo i kroz lišće drveta koje se nalazi pred njom. Nakon iduće scene slijedi kratko zumiranje kompjuterskog ekrana, gdje vidimo Ewertove riječi koje sam upravo citirao, istodobno ga slušajući kako ih izgovara. Priča se nastavlja scenom u unutrašnjosti automobila u pokretu, jednog tmurnog kišnog dana, gdje prvi put vidimo muškarca odostraga: sjedi na prednjem sjedalu, a iz usta mu viri neka čudna proteza – to je ventilator za disanje. Tu sliku povremeno prekidaju prizori okoliša viđeni iz automobila: oni nam daju bolju ideju o svakodnevnom životu na ulicama, u mjestu koje je ovom čovjeku vjerojatno strano jer ploče iznad izloga – kao što je *Bäckerei* (pekara) – nose natpise koji nisu na engleskom, a to je jezik kojim Ewert govori. Čim se automobil zaustavi, ženski lik (njegova supruga Mary, kao što ćemo ubrzo doznati) i dvojica muškaraca pomognu mu da izađe. Čekaju ga invalidska kolica, dajući nam naslutiti da pati od nečeg ozbiljnog. To nam bljesne pred očima tik prije nego što ćemo doći do trenutka spoznaje jedinog mogućeg odgovora na središnje pitanje koje je pripovjedač ranije postavio; da je jedno od najkontroverznijih pitanja današnjice neodvojivo od tog čovjeka i njegove priče. A očito je neodvojivo i od našeg vlastitog pogleda, bilo pozitivnog, bilo negativnog, na ono što se pretvorilo u spor oko takozvanog potpomognutog samoubojstva.

II

Razjasniti samoubojstvo, pojavu koja je “opterećena tolikim konceptualnim tabuima da ne znamo niti kako bismo o njoj razmišljali”, (Hacking 2008: 1) teška je i trajna zadaća prevelikog broja znanstvenika u previše disciplina počevši barem od 19. stoljeća, koji su se uključili u nastojanja da ga objasne. Štoviše, objasniti razne vrste samoubojstva, kao što je potpomognuto samoubojstvo (među mnogim drugima), čini se još izazovnijom zadaćom, koju je gotovo nemoguće riješiti: “Mi smo, međutim, toliko zbunjeni samoubojstvom... da bismo trebali isprobati bezbrojne neočekivane uglove i pristupe. Sama značenja samoubojstva toliko su neuhvatljiva kroz vrijeme i prostor da uopće nije jasno postoji li ono kao nešto jedinstveno.” (Hacking 2008: 1)

Pa *koliko* je samoubojstava onda na svijetu? I kako ih sve *objasniti*? Kao prvo, što mislimo kada govorimo o specifičnim tipovima samoubojstva pod njihovim specifičnim imenima? *Zbog čega nazivamo jedno od njih “potpomognutim samoubojstvom”?* I koja je onda *razlika između potpomognutog samoubojstva* (engl. *physician aid-in-dying* ili PAD) i eutanazije, budući da se ta dva termina često zajedno javljaju u stručnoj literaturi i popularnim medijima?

Prema jednoj od mogućih definicija, “potpomognuto samoubojstvo omogućuje osobi koja želi počinuti samoubojstvo da dođe do smrtonosne supstance, koju on ili ona zatim uzme bez ikakve izvanjske pomoći.”⁹ Temeljna razlika objašnjava se s gledišta vezanog uz pitanje *prisile ili neprisile* pri korištenju smrtonosnih supstanci kako bi se namjerno nekome oduzeo život. Evo jednog od mogućih opisa takve razlike:

“Tako i potpomognuto samoubojstvo i eutanazija uključuju uporabu smrtonosnih supstanci kako bi se namjerno okončao život pacijenta, ključna je razlika u tome tko djeluje kako bi se on okončao. U slučaju potpomognutog samoubojstva pacijent mora sam uzeti supstancu; termin “potpomognuto samoubojstvo” odnosi se na to da će liječnik

⁹ “Assisted suicide and suicide in Switzerland”, u: *FSO. Federal Statistical Office of the Swiss Confederation* (Neuchâtel, ožujak 2012.), <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index.html> (posljednji pristup: studeni 2012.).

nabaviti smrtonosnu supstancu, ali pacijent odlučuje o tome hoće li je uzeti ili neće. O eutanaziji govorimo u slučaju kada treća strana daje supstancu ili direktno djeluje tako da se okonča život pacijenta.”¹⁰

Pogledamo li zemljovid na kojemu su ucrtana mjesta gdje su eutanazija ili potpomognuto samoubojstvo zakoniti, olako ćemo i pogrešno zaključiti da nijedna od tih pojava nije pitanje od globalnog značaja.¹¹ *Ipak, upravo je to slučaj: ljudi se širom svijeta bore za svoje pravo na smrt, i to tijekom posljednjeg desetljeća više nego ikada prije.* Također valja imati na umu da je eutanazija ilegalna u većini slučajeva: od 2011. godine aktivna eutanazija je legalna samo u trima zemljama Beneluksa (Nizozemskoj, Belgiji i Luksemburgu). Potpomognuto samoubojstvo legalno je u Švicarskoj i u trima američkim državama (Oregonu, Washingtonu i Montani). Pitanje dodatno komplicira, osobito u pogledu eutanazije, činjenica da se u njezinoj praksi mogu razlikovati barem tri podskupine (dobrovoljna, nedobrovoljna i nehotimična), među kojima dobrovoljna potpada pod raniju definiciju potpomognutog samoubojstva, dok se druge dvije smatraju protuzakonitima.¹²

U knjizi kontroverznog naslova *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life* (Etika ubijanja: problemi na rubovima života) (2002) Jeff McMahan ističe kako je naše odobravanje iznimaka od apsolutno odobrenog ubijanja karakteristično za ljudsku rasu kao takvu, bez obzira na to koliko se prešutnim i neizrečenim činilo. Iako on daje određeno prvenstvo etičkim razmatranjima i “uvjerljivoj obrani dopustivosti pobačaja” naspram drugih spornih pitanja o kojima se raspravlja (kao što su eutanazija, potpomognuto samoubojstvo, ubijanje životinja i osoba s teškim oblicima invaliditeta), on predlaže “četiri različite kategorije u koje možemo svrstati gotovo sve slučajeve ubijanja za koje može postojati razumno opravdanje”. On klasificira

¹⁰ “Physician Aid-in-Dying”, u: *Ethics in Medicine*. University of Washington School of Medicine, dostupno na: <http://depts.washington.edu/bioethx/topics/pad.html> (posljednji pristup: listopad 2012.).

¹¹ Zemljovid je dostupan na: <http://www.euthanasia.com/euthanasiamap.html> (posljednji pristup: prosinac 2012.).

¹² Eutanazija se kategorizira na različite načine, koji uključuju njezine dobrovoljne, nehotimične i nedobrovoljne oblike. Dobrovoljna eutanazija zakonita je u nekim zemljama i američkim savezним državama. Nehotimična eutanazija protuzakonita je u svim zemljama. Nedobrovoljna eutanazija obično se smatra ubojstvom. Vidi: “Euthanasia”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia> (posljednji pristup: listopad 2012.). Vidi također: <http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/volinvol.shtml> (posljednji pristup: listopad 2012.).

samoubojstvo, potpomognuto samoubojstvo i eutanaziju kao četvrtu kategoriju pod naslovom “korisni slučajevi... u kojima smrt ne nanosi štetu pojedincu, nego mu donosi korist, osobito kada pojedinac kojemu bi smrt bila korisna također želi umrijeti te možda i traži da ga se ubije ili mu se pomogne umrijeti”. (McMahan 2002: vii)

Michael Cholbi je dao još jedan izazovan prikaz potpomognutog samoubojstva. U poglavlju najnovije knjige *Suicide: The Philosophical Dimensions* (Samoubojstvo: filozofske dimenzije) (2011) on pridonosi aktualnom stanju debate o tome “imaju li pojedinci pravo na pomoć u nastojanjima da okončaju svoj život – drugim riječima, postoji li pravo na potpomognuto samoubojstvo.”¹³

Postavljajući pitanje može li “samoubojstvo biti dužnost u bilo kakvim okolnostima” (Cholbi 2012: 139), on pristupa toj hipotezi iz dviju krajnosti kako bi, kako on kaže, dosegao “sumornu sredinu” (Cholbi 2012: 139). Tumačenje potpomognutog samoubojstva, odnosno pomaganja ljudima da počine samoubojstvo u najširem smislu riječi, ovisi o varijacijama u tumačenju čina samoubojstva kao “moralno nedopustivog, dopustivog, ali neobaveznog ili pak obaveznog” (Cholbi 2012: 139–140). Stoga se Cholbi usredotočuje na tri opcije: (a) kada bi čin samoubojstva pojedinca bio moralno nedopustiv, onda bi bilo moralno nedopustivo da drugi svjesno pomognu toj osobi da okonča svoj život; (b) pomoći nekome čije je samoubojstvo moralna obveza može biti moralno dopustivo (ali ne i obavezno); i naposljetku (c) ako je čin samoubojstva moralno dopustiv, jesmo li ikada moralno obavezni potpomognuti to samoubojstvo?

Kako bi se približio odgovoru na to pitanje, Cholbi navodi dva tipa moralnih obveza, pri čemu je razlika u njihovoj ovisnosti o specifičnosti međuljudskih odnosa. On razlikuje profesionalne obveze, specifične za određene uloge, od bilo kakvog drugog tipa obveza, i među njih svrstava, na primjer, “obveze liječnika prema pacijentima”, i s toga gledišta on izričito tvrdi

¹³ Michael Cholbi, *Suicide: The Philosophical Dimensions* (Peterborough, ON: Broadview Press, 2011.), 139.

kako nam nije dužnost potpomognuti samoubojstvo onih s kojima nemamo neki specifičan odnos, odnosno ako smo “stranci jedni za druge”, kako on to formulira:

“Naposljetku, mi smo praktički stranci jedni za druge. Dakako, strancima je dopušteno pomagati drugim strancima, ali takva se pomoć očekuje samo u izuzetnim okolnostima (možda sam obavezan pomoći strancu u opasnosti ako sam jedini koji može na taj način pomoći, kao što pokazuje Singerov primjer “djeteta koje se utapa”). Ono što može pretvoriti pukom dopuštenje u pomoć nečijem samoubojstvu je prisutnost obveze vezane uz ulogu, jer često pomoć koja bi za stranca bila moralno dopustiva postaje moralna obveza kada se radi o nekome s kime imamo specifičan odnos vezan za ulogu. Roditelji imaju obvezu pomoći svojoj djeci na načine na koje je pukim strancima to samo dopušteno. Tako su i medicinski stručnjaci obavezni pomoći onima koji su bolesni, dok je strancima samo dopušteno pomoći”. (Cholbi 2012: 141)

Iako se oslanja na ključnu razliku između obveze i dopustivosti, Cholbi također ističe razliku između obveza vezanih za ulogu i svih drugih tipova obveza, koje obuhvaća krovnim terminom obveza stranaca. Počevši od tog argumenta, on tvrdi da je nedostatak kompetencije i raspoloživih sredstava ono što sprečava prijatelje i obitelji da ispune svoje obveze vezane uz ulogu kako bi bili u skladu s dvjema značajkama koje su ključne za obvezu pružanja pomoći u slučaju samoubojstva. (Cholbi 2012: 142)

Za razliku od malobrojnih zemalja u kojima je potpomognuto samoubojstvo zakonito, položaj švicarske ostaje specifičan utoliko što je to jedina zemlja na svijetu koja dopušta osobama izvana (strancima u etničkom smislu ili “strancima” u općenitom smislu, u kojem taj termin koristi Cholbi) da dođu onamo kako bi okončali svoj život: smrt se na taj način “delegira” na strane ustanove, koje određuju procese i postupke. Ta specifičnost, koja je i dovela do kritika o “samoubilačkom turizmu” i dokumentarca koji je Zaretsky o njemu napravio, potaknula me da potražim dodatne informacije o okolnostima u kojima ta specifična migracijska praksa sudjeluje u

produktivni druge vrste specifičnosti: stvaranja slika povezanih s vlastitom dobrovoljnom smrću. Ono što čini taj film osebnim jest eksplicitno prikazivanje smrti dok se događa. Tu smrt, koja se uistinu događa pred našim očima, a da je se nije nastojalo izrezati, jedan je antropolog opisao u recenziji filma s obzirom na “način na koji se razlikuje od očekivanih načina predstavljanja smrti u tropima filmske umjetnosti”:

“Neumoljivo ustrajući na svakom aspektu smrti, ovaj film prikazuje događaj s daleko više dubine i dojmljivosti od bilo koje konvencionalne kinematografske poetike. Izbor potpomognutog samoubojstva možda doista u potpunosti ovisi o osobi koja želi počiniti samoubojstvo, ali ovaj film pronalazi svoj put kroz taj čin ne pribjegavajući slobodarskim zahtjevima za osobnom slobodom ili upuštajući se u solipsizme. Uvođenje Mary i njihove djece predstavlja važan i ključan element, koji dopušta događaju da zauzme svoje mjesto s više prava nego što bi mu omogućio hladni egzistencijalni atomizam.”¹⁴

Dokumentiranje vlastite smrti nije ni nova ni rijetka praksa. Digitalne “posmrtno maske” zabilježene na videu dio su rituala opraštanja vezanog uz obaveznu zakonsku proceduru u praksi eutanazije i potpomognutog samoubojstva gdje god je formalno dopušteno odlučivanje o okončanju života. Stvaranje slika povezanih s vlastitom dobrovoljnom smrću tu je dvojako. S jedne strane, takve slike mogu postojati kao privatne video slike, da tako kažem, kao obavezni video materijal sa specifičnom zakonskom svrhom, ali uvijek skrivene od pogleda javnosti. Od pomoćnika u eutanaziji traži se da snimaju svakog klijenta u trenutku dok ispija smrtonosnu dozu sedativa. Svrha je osigurati svjedočanstvo o dobrovoljnoj odluci: ti filmovi služe kao zakonski priznati dokazi, koji se mogu koristiti u eventualnom budućem pravnom sporu koji bi se ticao neprisilne naravi sporazuma.

¹⁴ Troy Belford, “Recenzija filma *The Suicide Tourist*,” *Anthropology Review Database* (6. kolovoza 2012.), <http://wings.buffalo.edu/ARD/cgi/showme.cgi?keycode=3747> (posljednji pristup: rujan 2012.).

Te snimke imaju sasvim privatni karakter i nije im svrha da ikada izađu u javnost: no, iako ostaju skrivene od oka javnosti, one otvaraju zanimljivo polje spoznaje. Ta spoznaja proizvodi se i akumulira u vezi s čudnovatim činom video snimanja, na temelju kojega se sklapa sporazum između umirućih klijenata i njihovih ustanova domaćina. Taj “ugovor” nastaje kroz integracijsku ulogu slika, koje moraju ostati “nevidljive”, da tako kažemo. No što je s javnim video snimkama i dokumentarnim filmovima (kao što je *The Suicide Tourist*)? Koja je specifičnost javne video građe koja eksplicitno prikazuje istu vizualnu situaciju potpomognutog samoubojstva milijunima televizijskih i internetskih gledatelja? Kako takva građa integrira (ili razdvaja) one koji umiru, one koji pomažu onima koji umiru, one koji ih snimaju i one koji to gledaju?

III

Odnos smrti i slika od temeljne je važnosti, i to ne samo za ovaj članak. Od temeljne je važnosti zato što povezuje ideje smrti s idejama slike, “koja također može biti duh ili duša mrtve osobe, ali i cjelokupnu povijest umjetnosti i posmrtnih obreda.”¹⁵ U ključnoj knjizi *Introduction to Image Analysis* (Uvod u analizu slika) (1993, 2009) Martine Joly nas podsjeća na važnost tog specifičnog odnosa. U etimološkom smislu posmrtna maska evocira podrijetlo samog pojma “slika” (lat. *imago*). *Imago* je slika koja označava posmrtnu masku – predmet koji predstavlja crte lica nekog čovjeka koji je umro. Predstavljajući te crte lica kao nešto što je zabilježeno *post mortem*, posmrtna maske dopuštaju subjektima smrti da se upišu u povijest (smrti, ali i života, za one koji žive kao promatrači nečije smrti), što je upravo povijest autorefleksije. Kada i kako su povezana ta dva tipa povijesti?

“Moralno zbunjujuće pitanje gledanja/negledanja” povezuje smrt i patnju (koja vodi u smrt) sa živom zajednicom gledateljstva, kao što su Grønstad i Gustafsson ustvrdili u svojoj najnovijoj knjizi *Ethics and Images of Pain* (Etika i slike patnje) (2012). Za njih se domene slika i

¹⁵ Martine Joly, *Introducción al análisis de la imagen* (Buenos Aires: La Marca, 2009.), 22.

etike preklapaju upravo u točki gdje se naše vizualno iskustvo tuđe patnje susreće s zahtjevom za djelovanjem ili nedjelovanjem, i to putem aktivnosti vizualnih slika:

“Gledati ili skrenuti pogled?... To je ono što sačinjava jezgru pitanja etike slika patnje. Hoćemo li skrenuti pogled kako bismo sačuvali integritet fotografiranog subjekta, ili kako bismo zaštitili sebe same? Ne oslobađa li nas gledanje suučesništva, ili je pak čin skretanja pogleda, navodno iz poštovanja, ustvari način da se zaniječe odgovornost i prepriječi spoznaja?” (Grønstad i Gustafsson 2012: xvi)

Za osobu koja se zanima za pitanja etičkog života općenito, kao i specifično za razumijevanje etike samoostvarenja kroz slike, racionalnost slike umirućeg čovjeka (ili čovjeka koji pati na putu prema smrti) nužno je od ključne važnosti. To počiva na argumentima koji su bitni za ono što se može ili mora učiniti u situaciji gdje ne postoji alternativa u kojoj bi se život doživljavao drugačije nego kao patnja. U predgovoru istoj knjizi (Grønstad i Gustafsson 2012: xixiv) J.M. Bernstein raspravlja o tradicionalnom argumentu prema kojemu je “puls moralnog života svakako u našoj sposobnosti da razmišljamo i odlučujemo.” On se protivi takvom argumentu kao bitno pogrešnom zaključku, koji je uvjetovan opšom pretpostavkom da je “posjedovanje razuma ono što razlikuje ljudska bića od životinja”. Njegov se argument, za razliku od toga, zasniva na *empatičnom poistovjećivanju s drugima*: mi “nemamo etički život zato što možemo misliti, nego zato što možemo patiti.” Bernstein kaže:

Etika započinje slikom drugoga, koji mi je uvijek važan, a koji toliko pati da to zahtijeva moju intervenciju, da nešto učinim: da ga zaštitim, izliječim ili utješim; a zatim dolazi do spoznaje da bi uzrokovanje boli s moje strane tu osobu na neki temeljni način zanijekalo, da bi zanijekalo ili potisnulo njezinu inherentnu vrijednost. Bez empatičnog poistovjećivanja s drugima etički život nikada ne bi mogao započeti.” (usp. Bernstein u: Grønstad i Gustafsson 2012: xii)

Ako naš etički život započinje “empatičnim poistovjećivanjem s drugima”, kako tvrdi Bernstein, gdje onda dolazi do snažnijeg procesa poistovjećivanja nego u samoj praksi gledanja – u procesu zrcaljenja vlastitoga ja u drugo ljudsko biće preko ekrana mogućeg samopoistovjećivanja. Upravo tu se gledatelj, umjesto da vidi jedino i isključivo drugoga, prepoznaje u “efektu zrcaljenja”. Za Bernsteina je, ako ga ispravno shvaćam, odnos etike i slika ključan, osobito kada se radi o ljudskom viđenju i našoj sposobnosti da vidimo drugoga kao nekoga tko je osjetljiv na nasilje. Tu naša sposobnost gledanja zahtijeva akciju, intervenciju, “da nešto učinim”.

Prema tome, smatram da pitanje “je li (potpomognuto) samoubojstvo ljudsko pravo?” nije najhitnije u smislu traženja prostora za etičku refleksiju o tom predmetu. Umjesto toga, zanima me postoji li prostor, teorijski proctor koji još uvijek nije dovoljno istražen, koji dovodi u pitanje naše znanje o samoubojstvu i potiče na drugačije formuliranu etičku refleksiju. Možemo li analogijom s “biti ili ne biti?” postaviti skup sličnih pitanja kao što je “gledati ili ne gledati?” I zašto je to danas uopće važno? U tom smislu želim gledati na slike patnje ne samo kao na vizualne manifestacije osobne volje (da se umre, na primjer potpomognutim samoubojstvom), nego također – i još važnije – kao na *javnu manifestaciju osobne, odnosno političke volje*: želje da se pokaže vlastita patnja i smrt, da ih se učini vidljivim drugima kako bi se promijenilo trenutno stanje neuralgičnih i složenih pitanja koja suvremena društva oklijevaju priznati. Jedno od njih je pravo na smrt potpomognutim samoubojstvom, osobito u sredinama gdje taj čin nije samo nedopustiv, nego je i daleko od svake javne rasprave.

Zaključak

Za neke teoretičare – osobito one koji se bave vizualnim kulturama i tehnologijama – ono što je doista važno jest *globalna vizualizacija samoubojstva* putem “medijski posredovanih slika” i njihove “migracije kroz različite medije, žanrove i vizualne prakse”, kako bi rekao filozof J. M. Bernstein. (Bernstein 2012: xiii) U suvremenom vizualnom okolišu slike patnje, bola i agonije postale su

sastavni dijelovi stvarnosti koju ovaj članak želi dovesti u pitanje – osobito u kontekstu samoubojstva i potpomognutog samoubojstva. Stoga smatram da ovom području istraživanja hitno trebaju konceptualizacija i kritičko istraživanje, i to putem onoga što su Grønstad i Gustafsson nazvali “etičkom fenomenologijom slika agonije”. U suglasnosti s njima, ponovo ističem kako se jedno od najvažnijih pitanja koja valja postaviti u tom kontekstu tiče *subjekata gledanja kao aktera društvene i političke transformacije u širem smislu*. Stoga sam osobno, umjesto da branim ili osuđujem pravo na (potpomognuto) samoubojstvo, prije spreman ustati protiv opskurnosti ovih i sličnih društvenih tabua, možda naprosto postavljajući sljedeće pitanje: kome se te slike obraćaju, osobito slike koje su dijelom javnog imaginarija potpomognutog samoubojstva? Čiji pogled prizivaju, kome govore, i zašto?

— S engleskog prevela Marina Miladinov

Literatura:

Belford, Troy. “The Suicide Tourist” (recenzija). *Anthropology Review Database* (6. kolovoza 2012.), <http://wings.buffalo.edu/ARD/cgi/showme.cgi?keycode=3747> (pristupljeno: rujan 2012.).

Cholbi, Michael. 2011. *Suicide: The Philosophical Dimensions*. Peterborough, ON. Broadview Press.

FSO. “Assisted suicide and suicide in Switzerland”, *Federal Statistical Office of the Swiss Confederation*, Neuchatel, ožujak 2012., <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index.html> (pristupljeno: studeni, 2012.)

Grønstad, Asbjorn; Gustafsson, Henrik. 2012. *Ethics and Images of Pain*. London. Routledge.

Hacking, Ian. 2008. “The Suicide Weapon”, *Critical Inquiry* 35/1. 1.32.

Joly, Martine. 2009. *Introducción al análisis de la imagen*. La Marca. Buenos Aires. La Marca.

McMahan, Jeff. 2002. *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life*. Oxford University Press. Oxford i New York.

Paterson, Craig. 2008. *Assisted Suicide and Euthanasia. A Natural Law Ethics Approach*. Ashgate. London.

PBS Frontline. "The Suicide Tourist", PBS internetsko izdanje, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/suicidetourist/> (pristupljeno: rujan 2012.).

Sartorius, Norman. "Predgovor". *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention*. Ur. Wasserman, Danuta; Wasserman, Camilla. New York. Oxford University Press. 2009.

Smies, Jonathon T. 2003. "The Legalization of Euthanasia in the Netherlands". *Gonzaga Journal of International Law* 7, <http://www.gonzagajil.org/>

* Stamenkovic, Marko. 2013. "Ekstravagantna samoubojstva? Slike starenja, patnje i odluka o okončanju života." *Ekstravagantna tijela: Ekstravagantne godine. INSPIRATIVNA STAROST – tijelo i um na rubu društvenih normi*, 228–246. Ur. Bago, Ivana; Ostoic, Suncica; Teklic, Tereza. Pr. Marina Miladinov. Zagreb. Kontejner, biro suvremene umjetničke prakse. Print.

